

სავლე წერეთლის ფილოსოფიის ინსტიტუტი

SAVLE TSERETELI INSTITUTE OF PHILOSOPHY

მაცნე

MATSNE

ფილოსოფია

PHILOSOPHY

სავლე წერეთლის ფილოსოფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო
ჟურნალი

Scientific Journal by Savle Tsereteli Institute of Philosophy

№1

2008

თბილისი

TBILISI

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

დემი ღუმბაქი

კაპიტალის შორის საბნობრიობა.

ინგო ელბე: „მარქსი დასავლეთში.

მარქსის ახალი წაკითხვა გფრ-ში 1965 წლიდან“¹

გამუდმებით ცდილობენ მარქსის დაეიწყებას და აღორძინებას, ან მიჩქმალვას, ჩაფვლას ათიათასობით გვერდის სიმძიმის ქვეშ იმის შესახებ, თუ როგორ დაამარცხა ერთხელ და სამუდამოდ „სიცოცხლემ“, თუ „საზოგადოებამ“ „ისტორია“; ანდა, გამოაბრწყინებინონ მას ახალი, ყოვლისმომცველი ნათებით, როგორც წინასწარმეტყველს „რევოლუციური სუბიექტისა“, ბოლოს და ბოლოს, უძლიერესი ნებელობითი აქტით, „ნამდვილად“ ვითომდა თავის ხელში რომ აიღებს ისტორიის სვლას.

ასეთი გინდ სასოწარკვეთილი, გინდ საბოლოო რეცეფციის მაგალითების პოვნა – თუკი მას საერთოდ აქვს ადგილი ე.წ. „აღმოსავლეთში“, ანუ რეცენზირებული წიგნის პერსპექტივიდან: ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში – ძნელი არ იქნებოდა. ყველაზე ხშირად კი ნებისმიერი რეცეფციის ადგილს იკავებს უბრალო დემონსტრირება რაღაც საპლაკატო მარქსისა. მას ან სწრაფ-სწრაფად „მოუჩენენ ხოლმე თავის ადგილს“, მოძველებული თეორიის ისტორიულ კონტექსტში, რომელსაც, ვითომდა, უკეთეს შემთხვევაში, მე-19 საუკუნის კაპიტალიზმისათვის თუ ექნებოდა მნიშვნელობა; ანდა, პირიქით, ბრმა სიამაყით აღმართავენ პირველსაწყისად „დიალ-მარადიულ“ მწკრივში „ენგელსი – ლენინი – სტალინი“. ხოლო საკითხი იმის თაობაზე, თუ რატომ გაიყინა მარქსის სურათი ასეთი კარიკატურული სახით, საერთოდ იშვიათად თუ ისმის, იქნება ეს „ბურჟუაზიულ“ თეორიებში, დასავლეთსა და აღმოსავლეთშიც, თუ ნეომარქსისტულ, ან ორთოდოქსულ სტალინისტურ თეორიებში.

ხოლო, თუკი აღმოჩნდება, რომ მარქსის ნაშრომები თავად იძლევიან საშუალებას, გავაანალიზოთ მიზეზები ამ გაუგებრობისა და რედუცირებული შეჭყლეთისა მისი პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკის ერთიან, სრულ სურათში, მაშინ უკვე ეს იქნებოდა დამაჯერებელი არგუმენტი იმისა, მივაქციოთ ყურადღება მათ ისეთ რეკონსტრუქციასა პრექტებს, რომლებიც, განსხვავებით, მაგალითად, იურგენ ჰაბერმასის მიერ 1960-70-იან წლებში განხორციელებულთაგან, არ აბიჯებენ ზღვარს კონსტრუქციისაკენ – მასადამე, არ ასინთეზირებენ ანალიტიკურად დანაწევრებულ ელემენტებს იმგვარი სახით, რომ უკვე დიდად სცილდებიან თავად მარქსის ნაშრომებში მოცემულის ფარგლებს.

სწორედ ასეთ, „მარქსის (და არა ენგელსის, ლენინისა, თუ სხვ.) ერთგულ“ რეკონსტრუქციას ექსტენსიურ გადმოცემას გვთავაზობს ფილოსოფოსი ინგო ელბე თავის ახალ წიგნში „მარქსი დასავლეთში. მარქსის ახალი წაკითხვა გფრ-ში 1965 წლიდან“. იგი ზედმიწევნით, თითქოს ფიჭის ათასობით ბოჭკოს თაფლით ამომყვანი ფუტკრის შრომით, ხაზავს კონტურებს ნაშრომთა იმ არაერთგვაროვანი ერთობლიობისა, რომელმაც თავისი სახელწოდება „მარქსის ახალი წაკითხვა“ (neue Marx-Lektüre) მიიღო ერთი სასხვათაშორისო სახელწოდებიდან საკუთარი შრომებისა ჰანს-გეორგ ბაკჰაუზის მიერ (თეოდორ ვ. ადორნოს მოსწავლე). ის, რომ ამ ნაშრომებში მარქსი უბრალოდ ახლიდან კი არა, ახლებურადაც იკითხება, ცხადია, ვერ იქნება ნაჩვენები უბადალოდ ახალი იარლიყის ნომინალური გამოგონებით. აუცილებელია გადმოიცეს იმ მეთოდოლოგიურ, თეორიულ და საგნობრივ კონტექსტთა კავშირი, რომლებიც ერთიანდებიან ამ სხვა მარქსისტულ ფორმაციათაგან განსხვავებულ, თვითმყოფად პარადიგმაში.

ელბე, მასალით მდიდარი ამგვარი გადმოცემისას, შემოიფარგლება გასული საუკუნის სტუდენტური მოძრაობის დასასრულს გერმანიაში წამოწყებული მარქსის ახალი დამუშავების რამდენიმე ცენტრალური ასპექტით. იგი გადმოსცემს მარქსის ღირებულების თეორიის მეთოდოლოგიური და საგნობრივი საფუძვლების ადეკვატური გაგების შესახებ გამართული დებატების ძირითად ნიშნებს, ასევე, მათგან გამომდი-

¹ იხ. Ingo Elbe, *Marx im Westen. Die neue Marx-Lektüre in der Bundesrepublik seit 1965*, Berlin: Akademie Verlag, 2008, 643 Seiten, ISBN 3050044705, EUR 49,80.

ენგელსი ერთ-ერთი პირველი განმარტავს „კაპიტალის“ საწყის, ცენტრალურ თავებს ერთდროულად როგორც ლოგიკურსა და ისტორიულ გადმოცემას – ე.წ. „საქონლის უბრალო გაცვლა-გამოცვლიდან“ სულ კაპიტალისტური დაქირავებული შრომის ჩათვლით – „ოღონდ ისტორიული ფორმისა და ხელისშემშლელ შემთხვევითობათა ჩამოშორებით“ (ენგელსი). მარქსის გადმოცემის სახეობა, კატეგორიათა თანმიმდევრობა პოლიტიკური ეკონომიკის კრიტიკაში – საქონელი, ღირებულების მარტივი, განვითარებული, ზოგადი ფორმა, ფული, კაპიტალი – აღმოჩნდება სხვა არაფერი, თუ არა უბრალო „სარკისებრი არეკლვა ისტორიული პროცესისა ... აბსტრაქტული ფორმით“. ფულადი ფორმის გენეზისი განიხილება როგორც „ნამდვილი პროცესის“ აღწერა, „რომელიც რაღაც დროში ნამდვილად განხორციელდა“ და არა როგორც „აბსტრაქტული აზროვნებითი პროცესი, მხოლოდ ჩვენს თავში რომ მიმდინარეობს“ (ენგელსი). ენგელსს უხეშად დაჰყავს ისტორიული მატერიალიზმი ვულგარულ ემპირიზმსა და ისტორიციზმზე და ამით აფუძნებს სწორედ იმ ე.წ. ლოგიკურ-ისტორიულ მეთოდს, რომელსაც უკვე კაუცკი, ჰილფერდინგი, ლენინი და სხვ. განამტკიცებენ. ელბეს თანახმად, იგი გვხვდება არა მარტო პარტიულ მარქსიზმ-ლენინიზმში, არამედ, მაგალითად, ერნესტ მანდელის არაოფიციალურ „დასავლურ მარქსიზმსა“ და ვოლფგანგ ფრიტც ჰაუგის „პრაქტიკის ფილოსოფიის“ თანამედროვე შრომებშიც კი.

ამგვარად ჩნდება „კაპიტალიზმი“, მარქსის გადმოცემის დასაწყისში, უშუალო ემპირიული რეფერენტები. ღირებულების ფორმის ანალიზი ვითომდა ორი საქონელთმფლობელის შემთხვევითი, უფულო ინტერაქციით იწყება, ხოლო ფულადი ფორმის შემოტანა კონკრეტულ ისტორიულ ეტაპზე ხდება – გარეგანი, დამხმარე საშუალების სახით ამ საქონელთა გაცვლა-გამოცვლაში, რომელთა ღირებულებაც მათ მფლობელთა მიერ გაზრებულად განიზომება საშუალო დროით. კითხვა იმის თაობაზე, თუ როგორაა შესაძლებელი კერძო, შრომის განაწილებაზე დაფუძნებულ წარმოების პირობებთან იმის შეთანხმება, რომ ყოველი საქონელი წარმოადგენს თავის საკუთარ შრომით ფულს, ელბეს თანახმად, ენგელსს საერთოდ არ ებაძება. ენგელსიც იმას აკეთებს, რასაც, როგორც მოგვიანებით აჩვენებს მარქსის ახალი წაკითხვა, ეს უკანასკნელი უკრიტიკებს ადამ სმიტის კლასიკურ პოლიტიკურ ეკონომიკას: იგი პროექციას უკეთებს მხოლოდ კაპიტალიზმში წარმოშობილ ილუზიას საკუთარი შრომის მეშვეობით მისაკუთრების თაობაზე წარსულში და ყურადღების არიდან კარგავს აუცილებელ კავშირს ღირებულებასა და ღირებულების ფორმას შორის. ენგელსის თანახმად, მარქსიზმის მეშვეობით, როგორც მეცნიერებისა ობიექტურ სოციალურ კანონზომიერებათა შესახებ, კაპიტალიზმის ანარქიული, არაკონტროლირებული საზოგადოებრივი აუცილებლობა მხოლოდ გეგმაზომიერად იქნება მართული და გათვითცნობიერებულად გამოყენებული სოციალიზმში. იქმნება ე.წ. სოციალისტური პოლიტიკური ეკონომიკა (რობერტ კურცი მას „ადიექტიურ“, ე.ი. „ზედსართაულ“ „სოციალიზმს“ უწოდებს), რომელიც ხასიათდება არა კაპიტალისტურ ფორმალურ განსაზღვრებათა გაქრობით, არამედ მხოლოდ მათი ალტერნატიული გამოყენებით. მის კონცეფციაში თვალში გვხვდება სოციალური ფორმის მნიშვნელობის გაგების სრული ნაკლებობა, რომელიც ესოდენ მნიშვნელოვანია, როგორც ამას გვიჩვენებს ახალი წაკითხვა მარქსისა, მის კრიტიკაში.

შინაარსზე ფიქსირება, საზოგადოებრივი ფორმების შესაფერი ანალიზის გარეშე, იძლევა ტრადიციული მარქსიზმის პარადიგმაში ბატონობისა და სახელმწიფოს განსაზღვრებასაც. მას გადმოაქვს კაპიტალიზმამდელი სოციალური ფორმაციებიდან პერსონალური კლასობრივი ძალაუფლების განსაზღვრება. ამით მას კლასობრივი ბატონობის ანონიმური, არაპერსონალური ფორმა, რომელიც კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ინსტიტუციონალიზაციას განიცდის – სახელმწიფოში, როგორც ე.წ. საჯარო ძალაუფლებაში – ცარიელ იდეოლოგიურ ილუზიაზე დაჰყავს. ეს ილუზია განიმარტება მღვდელთა მოტყუების თეორიის სტილში შენიღბვათა ტაქტიკების შედეგად. გვიანდელმა ორთოდოქსიამ ბოლომდე განაგრძო ეს ინსტრუმენტალისტური თვალთახედვა, როცა ლენინმა თავის „სახელმწიფო და რევოლუციაში“ შეცდომით განსაზღვრა სახელმწიფო, როგორც „კაპიტალისტების“, და არა „იდეალური საერთო კაპიტალისტის“ სახელმწიფო, სამართლის ფორმის მეშვეობით, კერძო მეწარმის საკუთრების დამცავის სახით ბატონობის არაპერსონალურ ურთიერთობებს რომ აზორციელებს. ლენინიზმს, შესაბამისად, უთითებს ელბე, არ შეუძლია გასცეს პასუხი კითხვას, რომელიც მას პირველად დაუსვა ჯერ კიდევ ევგენი პაშუკანისმა, ახალ საბჭოთა სამართალზე მომუშავე მარქსისტმა მეცნიერმა – 1937 წელს დახვრეტილმა: რატომ არ იქმნება სახელმწიფო ძალაუფლების აპარატი გაბატონებული კლასის კერძო აპარატის სახით? რატომ ემიჯნება იგი ამ უკანასკნელს და ღებულობს არაპირადული, საზოგადოებისაგან დამოუკიდებელი საჯარო ძალაუფ-

ლების აპარატის სახეს? კაშუკანისის შრომები სამართლის ფორმის მნიშვნელობის შესახებ თანამედროვე კაპიტალისტური სახელმწიფოსათვის მოგვიანებით იქცნენ წინამორბედად დებატებისა ე.წ. სახელმწიფოს გამოყვანის (დედუქციის) შესახებ მარქსის ახალი წაკითხვის ფარგლებში. 1970-იანი წლებიდან მოყოლებული, ისინი მიმდინარეობდნენ ვოლფგანგ მიულერის, ქრისტელ ნოიზის, „პროექტი კლასობრივი ანალიზის“, ბერნარდ ბლანკის, დიტერ ლეპლესა და სხვების მონაწილეობით და მეორე თავში აღიწერებიან (319-427).

ტრადიციული მარქსიზმის პარადიგმა, ავტორების სახით, როგორცაა ბერნშტეინი, ლაფარგი, მერინგი პირველი თაობიდან და ტროცკი, ლუქსემბურგი, ბუხარინი და სხვ. მეორე თაობიდან, ელბეს მიერ ხასიათდება როგორც „მხოლოდ ჭორი მარქსის შესახებ“ (24). იგი ფაქტობრივად მარქსის წაკითხვის ეჭვგარეშე ფორმად 1920-იან წლებში ე.წ. „დასავლური მარქსიზმების“ წარმოშობამდე რჩებოდა. დასავლური მარქსიზმი არის რეაქტია მუშათა მოძრაობის კრიზისზე პირველი მსოფლიო ომის, მეორე ინტერნაციონალის ნგრევაზე ე.წ. სამშობლოს დაცვის პოლიტიკის შედეგად, შუა და სამხრეთ ევროპაში რევოლუციების კრახით დასრულებაზე, ფაშისტური ძალების წარმოქმნასა და სხვ. მათი პირველი პროტაგონისტები არიან გეორგ ლუკაჩი და კარლ კორში. ისტორიული მატერიალიზმის, როგორც მჭკრეტელობითი მსოფლმხედველობის ონტოლოგიზაციისაგან განსხვავებით, ლუკაჩს მარქსისეული მიდგომა ესმის საზოგადოებრივი პრაქტიკის კრიტიკულ-რევოლუციურ თეორიად. ისტორიულ პროგრესიაში ე.წ. ობიექტური განვითარების კანონების შესახებ, სციენტისტური დისკურსის წინააღმდეგ აყენებენ გასაგნებული ცნობიერების იდეოლოგიის კრიტიკას, ე.წ. მეორე ბუნებად გაყინული წარმოების კაპიტალისტური წესის გაშიფვრას, როგორც სოციალური პრაქტიკის ისტორიულ-სპეციფიკური ფორმებისა, და რევოლუციის ხაზგასმას, როგორც პრაქტიკული სუბიექტურობის კრიტიკული აქტისა.

რევოლუციაზე სტრატეგიულ ორიენტაციას დასავლურ მარქსიზმში სამაგალითოდ აკრიტიკებს ანტონიო გრამში თავის „ციხის რვეულებში“. მესამე ინტერნაციონალის ეტატიზმის საპირისპიროდ, იგი წამოაყენებს თავის ჰეგემონიის თეორიას: დასავლურ სოციალურ ფორმაციებში სამოქალაქო საზოგადოება წარმოადგენს აპარატთა იმ ლაბირინთულ სტრუქტურას, რომელიც წარმოქმნის აზროვნებისა და ქმედების წესებს და ფლობს უნარს, შეინარჩუნოს ინერცია ფართომასშტაბიან პოლიტიკურ მოქმედებათა პირისპირაც. თუმცა, ლუკაჩი და გრამში ჯერ კიდევ ინარჩუნებენ ექსკლუზიურად პროლეტარიატის პოზიციიდან დაფუძნებული რევოლუციის გაგებისადმი ერთგულებას.

მხოლოდ ფრანკფურტის სოციალური კვლევის ინსტიტუტში, 1931 წელს, დირექტორობის მაქს ჰორკჰაიმერის ხელში გადასვლის შემდეგ, ხორციელდება იმ ლტოლვის სტრუქტურათა ასევე სოციალურ-ფსიქოლოგიური გამოკვლევის მცდელობაც, რომელთაც ეფუძნება ე.წ. არაონივრული საზოგადოების რეპროდუქცია, განსაკუთრებით ავტორიტარული და ანტისემიტური განწყობების სახით. აქ მიღწეულ დონეს რეფლექსიისა, ელბეს შეფასებით, ვეღარ გადაუსწრო დასავლური მარქსიზმის ვერც ერთმა სხვა წარმომადგენელმა. იგი ემშვიდობება პროლეტარიატის იმაგინაციური კლასობრივი ცნობიერების სარწმუნო საყრდენს. „როგორც იქნა, ანალიზდება ემპირიული კლასობრივი ცნობიერება, როგორც ერთადერთი ნამდვილი და, ამასთან, ყურადღება ექცევა სოციალური პრაქტიკის ე.წ. ირაციონალურ, ემოციურ განზომილებას. კრიტიკული თეორიის უსაყრდენობის თეორიული წვდომა ამავე დროს ხდება აღიარებად ემანსიპაციური თეორიისა და რევოლუციური თვალსაზრისით განხორციელებული პრაქტიკის მზარდი გაუშუალებლობის ისტორიული პროცესისა: ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის პროპაგანდასთან, დასავლურ კომუნისტურ პარტიათა ბოლშევიზაციასთან და მარქსიზმ-ლენინიზმის მესამე ინტერნაციონალის წამყვანი იდეოლოგიის სახით დაწესებასთან ერთად იწყება დასავლური მარქსიზმისათვის დამახასიათებელი იზოლაციაც მისი წარმომადგენლებისა“ (27). მართალია, მიუხედავად იმისა, რომ მარქსიზმის ეს ფორმაცია ინტელექტუალური განვითარების პროცესით გამოირჩევა, ისიც შევიწროებულად მიმართავს მარქსის რეციპირებას. ბჭობა პოლიტიკისა და სახელმწიფოს თეორიის შესახებ არ მიმდინარეობს, ღირებულების თეორია განიხილება მხოლოდ შერჩევითად, ხოლო პოლიტიკური ეკონომიკის კრიტიკაში დომინირებს „აუღიარებელი ორთოდოქსია“ (ჰაბერმასი), აჯამებს ავტორი.

სწორედ ჰორკჰაიმერისა და აღორნოს მოსწავლეებისგან, ბაკაუზისა და ჰელმუტ რაიხელტისგან იღებს სათავეს ერთ-ერთი პირველი დისკუსიათაგანი მარქსის ახალი წაკითხვისა. ამ პარადიგმის საწყისთა ვიწრო წრეს 1960-იან წლებში, აკადემიურ კონტექსტში, ელბე მიაკუთვნებს თეორეტიკოსებს, მარგა-

რეტ ვირთს, იოახიმ პირშ, ელმარ ალტფატერს, ჰაიდე გერსტენბერგს და სხვ., ჟურნალებიდან გამოყოფს „პროკლას“, „სოციალისტიშე პოლიტიკს“, „გეზელშაფტს“, „ლევიათანს“ და „მერვერტს“. უფრო გვიანდელი ავტორებიდან მის დამუშავებაში მონაწილეობენ: ჰაინც კიტშტაინერი, დიტერ ვოლფი, მიხაელ ჰაინრიხი, „პროექტი კლასობრივი ანალიზი“, ფრიდერ ოტო ვოლფი, შტეფან ბროიერი, ვ. მ. ბადერი და სხვ.

მარქსის ახალი წაკითხვის პარადიგმატულ ბირთვად იქცა მარქსის მიერ კაპიტალისტური საზოგადოების ფორმათა ისტორიციისტული და ემპირიული წაკითხვის კრიტიკა. მისი ტრადირება ხდებოდა არათუ ჯერ კიდევ დასავლურ მარქსიზმში, არამედ ნეომარქსიზმის მრავალ წარმომადგენელთანაც. პოზიტიურად ეს ნიშნავს, როგორც წერს ელბე, რომ კრიტიკა იძენს პოლიტიკური ეკონომიკის კრიტიკისა და სახელმწიფოსა და რევოლუციის თეორიათა სფეროში მისი იმპლიკაციების რეკონსტრუქციის ფორმას. დებატების ძირითადი მიმართულებებია: ღირებულების თეორიაში სუბსტანციალიზმის, სახელმწიფოს კონცეფციაში მანიპულაციის თეორიისა და ინსტრუმენტალიზმის და პოლიტიკონომიკის კრიტიკის ისეთი ინტერპრეტაციების უკუგდება, რომლებიც ეყრდნობიან მუშათა მოძრაობას, ან ე.წ. შრომის ონტოლოგიას, ან სულაც, ხდება საერთოდ რევოლუციის თეორიის უკუგდება. ამგვარად, მარქსის ახალი წაკითხვა იწყებს *სოციალურის ფორმის თეორიის* პროგრამის დამუშავებას, რომელსაც ორთოდოქსია საუკეთესო შემთხვევაში პროკლამირებას უკეთებდა, მაგრამ მისი საკუთარი საშუალებებით განხორციელებას ვერც კი შეძლებდა, როგორც გვიჩვენებს ელბე.

ობიექტის კონცეფციის თვალსაზრისით, ცენტრალური მნიშვნელობა ენიჭება მარქსის საქონლური ფეტიშიზმის თეორიის გაგებას. მის ერთ-ერთ ყველაზე ადრინდელ ადეკვატურ რეკონსტრუქციას იძლევა საბჭოთა ეკონომისტი ისააკ რუბინი, 1920-იან წლებში. იგი ისევე, როგორც პაშუკანისი, ახალი პარადიგმის წინამორბედა. მისი ნაშრომების მეტ-ნაკლებად ფართო რეცეფცია დაიწყო მხოლოდ 1960-იან წლებში. შესაბამისად, რუბინი არათუ უბრალოდ არ შევიდა მარქსიზმ-ლენინიზმის ოფიციალურ კანონში, 1930-იან წლებში იგი იქნა დაპატიმრებული, რათა გამოეძალათ ჩვენება მარქს-ენგელსის ინსტიტუტის დირექტორის, დავიდ რიაზანოვის წინააღმდეგ, ხოლო 1937 წელს, რუბინი ისევე, როგორც პაშუკანისი, რეპრესირებულ იქნა.

პრობლემას წარმოადგენს კაპიტალიზმის ეკონომიკური ფორმების დაფუძნების გატარება ნატურალიზაციის სცილასა და ჰეგელის კვალად სოციალური ფორმების ცნობიერებაზე უკან დაყვანის ქარიბდას შორის. პირველს, ნატურალიზაციას, ექვემდებარება რა კაპიტალიზმში სოციალური ურთიერთობების ფეტიშიზირებულ ფორმებს, ახორციელებს არა მარტო პოლიტიკური ეკონომიკის კლასიკა (და ნეოკლასიკაც), არამედ ტრადიციულიც და დასავლური მარქსიზმებიც. მეორე იძლევა ან სოციალური ფორმების ჰიპოსტაზირებას, ან მათ სუბიექტივისტურ გათხელებას სიმბოლური ინტერაქციონიზმისა, თუ რაიმე სხვა, არასტრუქტურული ქმედების თეორიების სახით. როგორც გვიჩვენებს ელბე, ამ დილემის გადაწყვეტა შეუძლებელია მარქსთან დიალექტიკური გადმოცემის, როგორც „თავისებური ლოგიკის თავისებური გადმოცემის“ მეთოდოლოგიის ადეკვატური რეფლექსიის გარეშე. დისკუსია კაპიტალიზმის კატეგორიებისათვის ობიექტისათვის შესაბამისი ლოგიკურად-თანმიმდევრული სახის მიცემის შესახებ, როგორც სტრუქტურულ-სინქრონიული, ურთიერთგამაშუალებელი სოციალური ფორმების სასრული სისტემისა, წარმოდგენილია ყველაზე ვრცელ თავში: „ლოგიკურის, ისტორიულის, დიალექტიკურის“ შესახებ (88-184). ამ დებატებს, რომლებიც იძლევიან ცოცხალ წარმოდგენას მარქსის ახალი წაკითხვის მიმდინარე ანალიზების შესახებ, ელბე დაწვრილებით გადმოგვცემს სიმონ-შეფერის, ნარსკის, შტაინფორტის, ანდრე-ას არნდტის, ლუჩიო კოლეტის, დიტერ ვოლფის, ჰელმუტ ბრენტელის, მიხაელ ჰაინრიხისა და სხვ. შრომების გამოკვლევის საფუძველზე.

მარქსის ახალი წაკითხვის სახასიათო ნიშანი, ობიექტის თეორიასთან მიმართებით, ისევე, როგორც ძირითადი სირთულე სხვა პარადიგმათა გაგებაში, არის აქცენტი კაპიტალისტურ საზოგადოებაში სოციალურ ურთიერთობათა საგნობრივ გაშუალებულობაზე. დასავლურ მარქსიზმს კაპიტალისტური გაშუალების ფორმა ჯერ კიდევ ესმის, როგორც საგნობრივად შენიღბული ინტერპერსონალური ურთიერთობა. ამის საწინააღმდეგოდ, ახალი წაკითხვის ავანსირებული წარმომადგენლები სწვდებიან კაპიტალისტურ ფორმებს, როგორც შრომათა ნამდვილ საგნობრივ გაშუალებას. ისააკ რუბინი თავის „კვლევებში მარქსის ღირებულების თეორიის შესახებ“ (1924) წერდა: „საქონლურ საზოგადოებაში ნივთი არ არის მხოლოდ

„საიდუმლო საზოგადოებრივი ეროვლივი“ ... უბრალოდ „სარჩული“, რომლის უკანაც იმალება ადამიანთა საზოგადოებრივი ურთიერთობა. ნივთი – არის მაშუალებელი საზოგადოებრივი ურთიერთობებისა, ხოლო ნივთთა მოძრაობა განუწყვეტელი არის დაკავშირებული ადამიანთა საწარმოო ურთიერთობების დამყარებასა და განხორციელებასთან ... ნივთთა მოძრაობა – რამდენადაც ისინი იძენენ განსაკუთრებულ საზოგადოებრივ თვისებებს ღირებულებისა, ფულისა და ა.შ. – არა მარტო გამოხატავს ადამიანთა ურთიერთობებს, არამედ იგი ქმნის მათ.“

როგორც წერს ელბე ამ სფეროში მარქსის ახალი წაკითხვის შედეგების გადმოცემისას, კაპიტალისტური ფორმების მზაკრული ხასიათი იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ წარმოადგენს გასაგებულ ურთიერთობებს, რომლებიც სინამდვილეში არიან ადამიანური ურთიერთობები. პირიქით, იგი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი წარუდგენს „ინდივიდებს მათ წინაშე მდგომი საზოგადოებრივი კონტექსტის ობიექტივაციებს *ფეტიშიზებული და გასაგებებული სახით*“ (რაიხელტი). „კაპიტალისტური ფორმების უბრალო არსებობით აღიმართება შინაგანი ბარიერი მოქმედებისა და არჩევანის თავისუფლებისა, რომელიც სწორედ რომ არ აძლევს საშუალებას ამ ფორმებს, გამოვლინდნენ, როგორც ადამიანთა გარდაქმნის კომპეტენციის ქვეშ მყოფნი, არამედ როგორც ადამიანური საზოგადოების კონსტიტუირების ბუნებრივი პირობები, ანუ ე.წ. სამართლიანი ფორმები სოციალური თანაარსებობისა („შრომის ფასი“/„სამართლიანი ხელფასი“ და ა.შ.)“ (598). დებატებში რევოლუციის თეორიის შესახებ, რომელნიც აღიწერებიან ბოლო თავში „რევოლუციის თეორიის კრიზისი“ (444-546), ეს საგნობრივი ვითარება ეხმარება ამავე დროს იმის ახსნას, თუ რატომ აღიარებს მუშათა კლასიც კაპიტალისტურ ფორმებს ბუნებრივ თვისებებად.

ელბეს წიგნი დაწერილია ურთიერთობათა დეზილუზიონიზაციის იმავე განმანათლებლური ინტერესიდან გამომდინარე, რაც ამოძრავებს თავად მარქსის ახალ წაკითხვას გერმანიის კონტექსტში. ვისაც აინტერესებს უკანასკნელი წლების მისი დისკუსიებისა და ძირეული რეკონსტრუქციების გადმოცემა, რომელიც აყენებს პრეტენზიას აღწერის ექსტენსიურობაზე, ლოგიკური კავშირების ინტენსიურობასა, შინაარსობრივ სიზუსტესა და არგუმენტაციულ დამაჯერებლობაზე, მათთვის ეს წიგნი იქნება დიდი მონაკოვარი. მრავალი ათწლეულების განმავლობაში, როგორც ოფიციალური პარტიულ-სახელმწიფოებრივი მარქსიზმი, ისე ანტიკომუნისტური, თანაბრად აყენებდნენ პრეტენზიას თითქმის ერთპიროვნულ ჰეგემონიაზე მარქსის გაგებისა. მის ახალ წაკითხვას ამოჰყავს ზედაპირზე არა მარტო ე.წ. ნამდვილი მარქსი; იგი იმის დანახვასაც უწყობს ხელს, რომ მრავალი თვალსაზრისით მისი პოლიტიკური ეკონომიკის კრიტიკა უფრო აქტუალურია, ვიდრე ეს წარმოუდგენია ჩვეულ „სასოწარკვეთილ“ თუ „საბოლოო“ განხილვებს.

DEVI DUMBADZE

OBJECTIVITY OF THE CAPITAL FORM.
INGO ELBE „MARX IN THE WEST.“

THE NEW READING OF MARX IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY SINCE 1965“

Summary

In this review the work of philosopher Ingo Elbe „Marx in the West. The New Reading of Marx in the Federal Republic of Germany since 1965“ (Akademie Verlag: Berlin 2008, 643 pp.) is appreciated to be a profound reconstruction of the recent debates on the critique of the political economy of Marx in German-speaking research. Elbe uncovers the rich material of three main threads of discussions since the 1960 in a comprehensive way: the methodological debates on the dialectics and the object of the theory of value, the so-called debate on the „deduction of the state form“ and the crisis in the theory of revolution. Elbe reconstructs and criticizes in detail the argumentations of numerous works and authors thus working out the shortcomings in the previous receptions of Marx by the historically two most influential readings: the official party and state Marxism (in its different forms) and the dissident Western Marxism (Korsch, Lukács, the Frankfurt School, Gramsci and others). As a result Elbe demonstrates that the New Reading, started in the

1960 by Backhaus, Reichelt, Altvater, Gerstenberger, Blanke and carried on by Wolf, Kittsteiner, Heinrich, to name just a few, lays open why both the „traditional“ and the Western Marxisms on the one hand and the anticommunism on the other were fundamentally misinterpreting Marx concerning the above-mentioned main threads. One specificity of the New Reading discussed briefly in the review is the reconstruction of the fundamentals of Marx' „social theory of forms“ characteristic only to the capitalistic socialization based on „the social relation between persons mediated by the relation between things“ (MEW 23, S. 793). The systematic mystifications produced by the objectivity of the capital form were not adequately reflected in those most widely spread, but by no means most advanced, understandings, leading to the ontologization of the economic forms in the „scientific socialism“ on the one hand or their subjectivist dissolution in a mere „philosophy of praxis“ or theory of action on the other. Elbe manages to summarize the elaborate debates in an illuminative work with a quality of a reference book, giving strong impulses for further research on the social theory of forms in its different aspects indispensable for the critical theory of the modern society.

Вещественность формы капитала

[Дэви Думбадзе](#)

Рецензия на: INGO ELBE, Marx im Westen. Die neue Marx-Lektüre in der Bundesrepublik seit 1965. Berlin: Akademie Verlag, 2008. 643 S.

Маркса неустанно пытаются забыть. И так же неустанно – возродить. Или приглушить, погребая его под весом тысяч страниц о бесповоротно опровергнутой – "жизнью" или "обществом" – истории. Наконец, пытаются заставить его засветиться новым, всепоглощающим светом – как пророка "революционного субъекта", который неистовым волевым движением наконец "по-настоящему" берет историю в свои руки. Можно было бы привести множество примеров подобной решительно-окончательной рецепции Маркса на так называемом Востоке, т. е. в бывшем СССР. Чаще всего, однако, это всего лишь простая демонстрация какого-то плакатного Маркса: либо с легкостью возвращенного "на место", в исторический контекст устаревшей теории, якобы уместной лишь в отношении капитализма XIX века, либо, наоборот, гордо значащегося первым звеном в вековечно-величественной цепочке, которая продолжается именами Энгельса/Ленина/Сталина. Вопрос о том, почему этот застывший карикатурой образ Маркса принял именно такой облик, редко ставится вообще, как "буржуазными" и неомарксистскими, так и ортодоксальными советскими теоретиками. Но может оказаться и так, что работы Маркса сами содержат ответ о причинах непонимания и обеднения его критики политической экономии, втискиваемой в единый, монолитный образ. Уже одно это было бы веской причиной обратить внимание на проекты реконструкции, которые, в отличие от, например, попыток Юргена Хабермаса в 1960 – 70-х гг., не пересекают черты добросовестного прочтения, стремясь не переусердствовать в синтезе выделенных элементов на новом основании. Философ Инго Эльбе в своей новой книге "Маркс на Западе. Новое прочтение Маркса в ФРГ с 1965 года" предлагает обширную панораму именно таких "верных Марксу" реконструкций. Автор прилежно, шаг за шагом, очерчивает контуры той неоднородной совокупности работ, которая получила название "neue Marx-Lektüre" (новое прочтение Маркса)¹. То, что на деле в этих работах прочтение Маркса производится заново не только по факту, но и по содержанию, невозможно было бы показать, просто отослав к выдуманному лейблу. Эльбе проясняет связь тех методологических, теоретических и предметных контекстов, которые соединяются в самостоятельную и отличную от других парадигму, ограничиваясь при этом несколькими центральными пунктами в новой проработке Маркса, начатой в Западной Германии на волне студенческого движения XX века. Он излагает основные линии дебатов об основах теории стоимости, ее следствиях для теории государства и теории революции.

Эльбе не случайно берет за основу западногерманскую дискуссию. В европейском контексте именно здесь были наиболее последовательно проработаны центральные вопросы новой парадигмы; хотя это не означает, будто сходные типы анализа не были предложены в других странах. Напротив, автор показывает, что в процесс ее становления были включены и французский структуральный марксизм (Альтюссер, Рансьер), и диссидентный марксизм в Советском Союзе,.

Кроме того, становление и специфику нового прочтения Маркса невозможно понять без его самоограничения от двух других марксистских парадигм: с одной стороны, от

официального партийного, а позже и государственного, традиционного марксизма – "марксизма в единственном числе", с другой стороны от критических и диссидентных марксизмов, которые были объединены под названием "западного марксизма" (П. Андерсон).

Первый представляет собой сокращенное прочтение Маркса и исходит, согласно автору, из т. н. экзотерических слоев его работ. Второй, так же как и новая парадигма, ориентируется на т. н. эзотерические части. Продолжая линию традиционных парадигм национальной экономики, теории истории и философии, первый тип марксизма сам подвержен мистификациям капиталистического способа производства. Будучи продуктом систематизации и индоктринации, произведенной усилиями Энгельса, Каутского и других последователей, традиционный марксизм увенчивается легитимационной наукой марксизма-ленинизма. Получивший впоследствии статус "марксистского мировоззрения" для рабочего движения, он сооружается, прежде всего, на основе таких работ Энгельса, как "Анти-Дюринг", рецензий на марксовы "К критике политической экономии", "Дополнения к третьему тому Капитала" и других "справочниках любого классово сознательного рабочего" (Ленин). Согласно Эльбе, предлагая свое прочтение и прикрываясь Марксом как авторитетом, Энгельс скромно исчезает за ним, как позже Сталин исчезает за Лениным. "Марксизм – это, во многих отношениях, работа Энгельса, а потому, на самом деле, энгельсизм", – резюмирует он (с. 14).

Научный социализм создается как онтологическая система. Согласно ему, общественно-исторические процессы детерминированы так же, как и природные: "субъективная диалектика" – это просто отражение "объективной". В "Диалектике природы" Энгельс первым обосновывает наивный реализм, который захватывает его в плен овеществленной иллюзии – непосредственности того, что на самом деле социально опосредовано. Он поддается фетишизму экономических отношений как самостоятельных, тогда как у Маркса они реализуются через исторически-конкретное человеческое действие: капиталистический способ производства и его формы. Именно Энгельс создает основу для механицистского и фаталистического воззрения на историю, которое в результате приводит к представлению об автоматизме освобождения и предопределенности миссии пролетариата. Процессу, который разворачивается за спинами действующих лиц, здесь приписывается морально квалифицируемая цель. "Природа делает скачки, следовательно, их делает и история" – так Деборин и Сталин впоследствии "улучшают" государственную доктрину диамата, в котором политическая практика становится исполнением железных законов истории, а партия – высшим социальным технологом, их "сознательно применяющим" или "ускоряющим".

Как показывают дебаты в рамках нового прочтения Маркса, основная причина подобного искажения у Энгельса заключена в его концепции отражения (реальности в сознании), в духе которой он интерпретирует две первые и основополагающие главы "Капитала": последовательность формирования категорий "товар", "стоимость", "деньги", "капитал" становится простым "зеркальным отражением в абстрактной форме... исторического процесса". Редуцируя исторический материализм до вульгарного эмпиризма и историцизма, Энгельс обосновывает метод, получивший название логико-исторического, который позже укрепляется Каутским, Гильфердингом, Лениным и представлен не только в партийном марксизме-ленинизме, но и в неофициальном "западном марксизме" Эрнста

Манделя, или в современных работах по "философии практики" Вольфганга Фритца Хауга.

Помимо того, благодаря марксизму – как науке об объективных социальных закономерностях – анархическая, неконтролируемая при капитализме социальная необходимость, согласно Энгельсу, будет лишь планомерно управляться и сознательно использоваться при социализме. Итогом становится так называемая социалистическая политэкономия, которая характеризуется не исчезновением капиталистических формальных признаков, а всего лишь их альтернативным применением. В этой концепции зияет полное непонимание социальной формы, столь важной – как показывает новое прочтение – для марксовской критики буржуазной политической экономии. Она перенимает определение персональной классовой власти из докапиталистических социальных формаций и сводит анонимную, неперсональную форму классового господства, которая в капиталистическом обществе институционализируется в государстве (как общественной власти), к одной только идеологической иллюзии. Эта иллюзия интерпретируется в стиле теорий жреческого обмана – как продукт тактик маскировки. Более поздняя ортодоксия доводит до предела эту инструменталистскую перспективу, когда Ленин в "Государстве и революции" ошибочно определяет государство как "государство капиталистов", а не как "идеального всеобщего капиталиста", хотя государство защищает собственность частного производителя посредством права, осуществляя неперсональные отношения господства. В результате ленинизм, указывает Эльбе, не способен ответить на вопрос, впервые поставленный перед ним уже Евгением Пашуканисом (марксистским ученым, разрабатывающим новое советское право и расстрелянным в 1937 г.) почему аппарат государственной власти не создается как частный аппарат господствующего класса? Почему он отделяется от последнего и принимает форму неперсонального, независимого от общества аппарата общественной власти?

Работы Пашуканиса о значении формы права для современного капиталистического обобществления предварили дебаты о дедукции формы государства в рамках нового прочтения Маркса, которые проходили в 1970-х (с. 319 – 427). В "дебатах о дедукции" критиковались представления о государстве как простом инструменте в руках господствующего класса, который якобы можно так же просто использовать в "социалистических целях", придя к власти революционным или парламентским путем. Критика "выведения" формы государства из формы капитала также показала, что не все его функции возможно объяснить "логически". Необходим анализ конкретных структур государства (аппаратов) на историко-эмпирическом уровне. Такие попытки соединили новое прочтение Маркса с линией Грамши-Альтюссера-Пуланцаса, которая, однако, сама сглаживает связь современного государства с формами стоимости, товара, денег и капитала.

Парадигма традиционного марксизма, к которой можно причислить таких авторов, как Бернштейн, Лафарг, Меринг из первого поколения, а также Троцкого, Люксембург, Бухарина из второго, оставалась практически неоспоримым способом прочтения Маркса вплоть до возникновения "западного марксизма" в начале 1920-х годов. Последний появляется в ответ на кризис рабочего движения после Первой мировой войны, развал Второго Интернационала вследствие политики "защиты родины", крах революций в Средней и Южной Европе, возникновение фашистских сил. Его первыми протагонистами становятся Георг Лукач и Карл Корш. В отличие от онтологизации исторического материализма как созерцательного мировоззрения, Лукач понимает марксистский подход как критически-революционную теорию общественной практики.

Сциентистскому дискурсу об объективных законах развития исторического прогресса здесь противопоставлена критика идеологии овеществленного сознания, расшифровка "второй природы" застывшего капиталистического способа производства как исторически специфической формы социальной практики и понимание революций как критического акта практической субъективности.

Образцовую критику стратегической установки на революцию в западном марксизме дает Антонио Грамши в своих "Тюремных тетрадах". В противовес этатизму Третьего Интернационала он выдвигает свою теорию гегемонии: гражданское общество представляет собой в западных социальных формациях ту лабиринтную структуру аппаратов, производящую способы мышления и действия, которая может создавать инерцию против любых широкомасштабных политических действий. Однако и Лукач, и Грамши еще остаются верными понятию революции, обоснованному исключительно с позиций пролетариата.

Лишь в рамках Франкфуртского Института социальных исследований, после принятия директорства Максом Хоркхаймером в 1931 году, впервые предпринимается попытка социально-психологического исследования структур влечения, на которых основано воспроизводство "неразумного" общества, в особенности в форме авторитарных и антисемитских настроений. К достигнутому здесь уровню рефлексии, по оценке Эльбе, не удалось подойти ни одному другому представителю западного марксизма. Франкфуртская школа отказывается от позитивной опоры на воображаемое классовое сознание пролетариата: "Наконец-то анализируется эмпирическое классовое сознание как единственно реальное и, при этом, учитывается иррациональное, эмоциональное измерение социальной практики. Теоретическое понимание безупречности критической теории становится в то же самое время и признанием исторического процесса нарастающей непосредственности эмансипаторной теории и практики из революционной перспективы" (с. 27). Но несмотря на то, что эта парадигма марксизма является результатом интеллектуального развития, она также предстает формой узкой рецепции Маркса. Проблемы теории политики и государства не обсуждаются, теория стоимости рассматривается лишь выборочно, а в критике политической экономии доминирует "неявная ортодоксия" (Ю. Хабермас), – резюмирует автор.

Именно с учеников Хоркхаймера и Адорно, Бакхауза ("К диалектике формы стоимости", 1969) и Райхельта ("К логической структуре понятия капитала у Карла Маркса", 1970), начинаются первые дискуссии в рамках нового прочтения Маркса. К узкому кругу академических теоретиков и изданий, основывающих эту парадигму в середине 1960-х, Эльбе причисляет также Хайде Герстенбергер, с ее основополагающей книгой "Бессубъектная власть. Теория возникновения буржуазной государственной власти" (1990), Йоахима Хирша, разрабатывающего в дебатах о "дедукции государства" функциональные "промежуточные" категории между абстрактно-формальным и конкретно-эмпирическим уровнями анализа, Ельмара Альтфатера, автора книги "Проблемы государственного интервенционизма" (1972) и ряд других авторов из журналов "Prokla. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft", "Sozialistische Politik", "Gesellschaft", "Leviathan" и "Mehrwert". В дебатах об адекватности диалектического способа изложения центральную роль играет Дитер Вольф, с первой же его книги "Товар и деньги" (1985), в критике теории стоимости – Михаэль Гейнрих, с образцовой работой "Наука о стоимости" (1999).

Парадигматическим корнем нового прочтения Маркса становится критика историцистского или эмпирического прочтения марксова анализа форм

капиталистического общества, традиционно используемого еще западным марксизмом, а также многими представителями неомарксизма. В утвердительном смысле это означает, что анализ принимает форму реконструкции критики политической экономии и ее импликаций в области теории государства и революции. Основные линии дебатов: отказ от субстанциализма в теории стоимости (т. е. рассмотрения стоимости как онтологической, внеисторической категории), от теории манипуляции и инструментализма в теории государства, от интерпретации марксовой критики политэкономии с опорой на одно лишь рабочее движение, т. е. на "онтологию труда", или даже на теорию революции как таковую. Таким образом, как это показывает Эльбе, новое прочтение Маркса начинает разрабатывать программу теории формы социального, которую ортодоксия в лучшем случае лишь прокламировала, но не могла реализовать собственными средствами.

Центральное значение, с точки зрения объекта критики политэкономии, имеет марксова теория товарного фетишизма. Одну из самых ранних и адекватных ее реконструкций предлагает уже в 1920-х годах советский экономист Исаак Рубин. Так же, как и Пашуканис, он – предшественник новой парадигмы, хотя его работы получили известность лишь в 1960-х годах. Рубин не только не занял место среди создателей официального канона марксизма-ленинизма: в 1930-х годах он был арестован, с целью принудительной дачи показаний против руководителя Института Маркса-Энгельса Давида Рязанова, а в 1937, также как и Пашуканис, был репрессирован.

Отличительная концептуальная черта нового прочтения Маркса, крайне проблематичная в других парадигмах – это акцент на вещественном опосредствовании общественных отношений в капиталистическом обществе.

Даже западный марксизм понимает капиталистическое опосредствования всего лишь как вещественно завуалированное межперсональное отношение. В противовес этому представители нового прочтения понимают капиталистические формы как вещественное опосредствование труда. Еще в своих "Очерках по теории стоимости Маркса" (1924) Исаак Рубин писал: "В товарном обществе вещь есть не только „таинственный общественный иероглиф“ ... не только „оболочка“, под которою скрыто общественное отношение людей. Вещь – посредник общественных отношений, и движение вещей неразрывно связано с установлением и реализацией производственных отношений людей... Движение вещей – поскольку они приобретают особые общественные свойства стоимости, денег и т. п. – не только выражает производственное отношение людей, но и создает его".

Как пишет Эльбе, излагая результаты нового прочтения Маркса в этой области, коварный характер капиталистических форм состоит не в том, что они представляются овеществленными отношениями, которые на самом деле суть отношения человеческие; а в том, что капитализм предоставляет "индивидам объективацию их общественной связи... в фетишизированном и овеществленном виде" (Райхельт). Иными словами, уже простое существование капиталистических форм воздвигает внутренние барьеры на пути человеческого выбора и свободы действия, поскольку представляется не поддающимся изменению со стороны самих людей (с. 598), природными условиями человеческого общежития и "справедливыми" формами их отношений. Это помогает объяснить и то, почему и рабочий класс принимает капиталистические формы как природные. Дебатам о революции и представлениях рабочего класса посвящена последняя глава, "Кризис теории революции" (с. 444 – 546).

Многие десятилетия и официальный партийно-государственный марксизм, и антикоммунизм выдвигали претензии на монопольную гегемонию в понимании Маркса. Новое прочтение не столько выводит на поверхность "настоящего Маркса", сколько помогает увидеть: во многих отношениях критика политической экономии самого Маркса актуальнее, чем это представляют его привычные "решительные" и "окончательные" изложения.